

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL PROBLEMLƏRİ
İNSTITUTU

Əlyazma hüququnda

HƏQİQƏT MƏHƏMMƏDHACI QIZI HACIYEVA

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ BİOLOGİYA
FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ TİBBİ BİLİKLƏRİN
ÖYRƏDİLMƏSİ ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(biologiyanın tədrisi metodikası)

Pedaqoji elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Əsas və orta təhsilin nəzəri problemləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponetlər: Məmməd Abbas oğlu Qarayev
Bioloziya üzrə elmlər doktoru, professor
Mais Ələkbər oğlu Qasimov
Bioloziya üzrə elmlər doktoru
Tağı İbrahim oğlu Tağıyev
Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: Sumqayıt Dövlət Universitetinin Biolojiyanın və coğrafiyanın tədrisi kafedrası

Müdafə 2013-cü il _25 02__tarixində saat 14.00-da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.061 Dissertasiya şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az. 1000, Bakı şəhəri, Üzeyir Hacıbəyov küçəsi 34.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «__» _____2013-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

K.R. Quliyev
pedaqogika üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktualığı. XX əsrin sonunda Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdi və demokratik inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. İctimai həyatın bütün sahələrində, o cümlədən təhsil sahəsində yeni inkişaf dövrü başlandı. Təhsil sahəsində əsaslı bilik verməklə yanaşı, böyüməkdə olan nəslin sağlamlığı, bir şəxsiyyət kimi formalaşması ön plana keçdi. Bu məqsədlə də Azərbaycan Respublikasının prezidenti təhsil sistemində islahatların aparılmasına qərar verdi. İslahatda Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunması ilə inkişafı və gənclərin sağlam ailə həyatına hazırlaşdırılması əsas məqsəd oldu.

Elm və texnikanın sürətli inkişafı, qloballaşma, inteqrasiya cəmiyyət üçün, insan həyatı üçün zərərli amillərin günü-gündən artmasına səbəb olur. Təbiətdə ekoloji tarazlığın pozulması, inkişaf etmiş ölkələrin dağıdıcı gücə malik hərbi potensialı, bir çox ölkələri bürümüş iqtisadi bərabərsizlik, yoxsulluq və epidemiyalar global ziddiyyətlər olub, yer üzündəki normal, sağlam yaşayışa real təhlükə yaradır. Aclıq, keçici xəstəliklər, infeksiyalar, narkotik və alkoqollu maddələrə meylik, yaxud aludəçilik, zorakılıq və travmatizm, təhlükəli infeksiya xəstəliklərə yoluxma, terrorizm və digər qorxulu hadisələr tez-tez baş verir. İnsanlarda ürək-damar, onkoloji, allergik, psixi pozğunluq, QİÇS (Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu), CYYX (Cinsi Yolla Yoluxan Xəstəliklər) kimi bəlalara səbəb olur. Bunlarla mübarizə aparılması hamının ümumi vəzifəsinə çevrilir.

Sağlamlıq insanın bioloji, fizioloji, psixioloji funksiyalarının, optimal əmək qabiliyyətinin və sosial fəallığının saxlanması, inkişaf etdirilməsi demək olub, sağlam həyat tərzindən asılıdır. Əhali tibbi cəhətdən maariflənməsə, sağlam həyat tərzini qoruması problemin həllinə nail ola bilməz. Elmin, xüsusilə səhiyyənin güclü inkişafına, çoxlu sayda beynəlxalq səviyyəli qərarların qəbul edilməsinə, ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq Yer üzünün əhalisinin sağlamlığı hələ tam təmin olunmamışdır. Təəssüf ki, dünyada meydana çıxan belə ekoloji və tibbi problemlər ölkəmizdə də mövcuddur. Azərbaycanın suverenlik qazanmasının, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yolunu seçməsinin, müstəqillik əldə

etməsinin çətinlikləri, Ermənistanın ölkəmizə təcavüzü, bir milyonadək insanın, o cümlədən 115 minədək şagirdin məcburi köçkün düşməsi, erməni terrorizmi, travmatizmi, uşaqların əksəriyyətinin psixoloji reabilitasiyaya ehtiyacını artırır, infeksiyalar və yeniyetmələr arasında zərərli vərdişlərin artması, İİV/QİÇS-ə yoluxma kimi neqativ hallar baş verir. Problemin həlli bütün sahələrdə, o cümlədən təhsildə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini aktuallaşdırır.

Sağlamlığın qorunması uğrunda mübarizədə əsas silahımız tibbi bilik və bacarıqlar olmalıdır. Problemin həlli ümumtəhsil məktəbləri, təhsil işçilərinin üzərinə ciddi vəzifələr qoyur. Kiçikdən böyüyə kimi hamının tibbi biliklər almasını aktuallaşdırır.

Ümumtəhsil orta məktəb fənlərinin, xüsusilə biologiyanın məzmunu problemin həllinə geniş imkanlar açır. Fənnin tədrisində bitkilərin müalicə əhəmiyyəti, şəfaverici xüsusiyyəti, zəhərli bitkilər və onlardan qorunma yolları, bakteriya və göbələklərin sağlamlığa müsbət təsiri, bakterial, göbələk xəstəliklərinin profilaktika və müalicəsi kimi tibbi biliklərin öyrədilməsi mümkündür.

Zoologiya kursunun tədrisində zoonoz infeksiya xəstəlikləri törədən, yayan heyvanların xüsusiyyətləri, xəstəliklərdən qorunma yolları, zərərli və zəhərli heyvanlarla təmas qaydalarının şagirdlərin nəzərinə çatdırılması, eləcə də heyvanların insan sağlamlığına göstərdiyi müsbət və mənfi təsirlərin, xəstəliklərin qarşısının müxtəlif yollarla alınmasının öyrədilməsinə imkanlar açılır.

İnsan kursunun tədrisində orqanizmin quruluşu, fiziologiyası ilə yanaşı, şagirdlərə sağlamlığı möhkəmləndirən və pozan amillər, zərərli vərdişlərdən qorunma tədbirləri, onların profilaktika və müalicəsi, təhlükəli anlarda ilk tibbi yardımların göstərilməsi kimi tibbi bilik və bacarıqların aşılınması imkanları genişdir.

Ümumi biologiya kursunda virus və irsi xəstəliklərin profilaktikasından, müalicəsindən söhbət açılarkən şagirdlərin aşağı siniflərdə öyrəndikləri tibbi bilikləri daha da inkişaf etdirmək, genişləndirmək mümkündür.

Biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanlarının geniş olmasına baxmayaraq, o, şagirdlərə necə gəldi verilə bilməz. Tibbi biliklər şagirdlərin yaşına, psixoloji inkişaf

səviyyəsinə, pədaqoji-psixoloji tələblərə uyğun olmalı, planlı şəkildə, sistemlə öyrədilməlidir. Verilən tibbi biliklər şagirdlərin sağlamlığına xidmət etməli, onları qorxutmamalı, çaşdırmamalı, həyəcanlandırmamalı, mövzunu ağırlaşdırmamalı, əksinə onun asan mənimsənilməsinə, cəlbədiçi olmasına kömək etməlidir. Biologiya dərslərində şagirdlərin qazandığı tibbi bilik və bacarıqlar sinifdən xaric tədbirlərdə inkişaf etdirilməli, şagirdləri sağlam həyata, hərbi çağırışa, uzunömürlü ailə qurmağa hazırlamalıdır.

Məktəb təcrübəsi göstərdi ki, biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanlarından lazımı səviyyədə istifadə olunmur, şagirdlərə sağlamlıqla bağlı material ardıcıl olaraq sistemlə verilmir. Biologiyanın tədrisində müəllimlər fənnin standartlarının tələblərindən irəli gələn fənlərarası əlaqəyə əhəmiyyət vermir, dərman bitkiləri, xəstəliklərin səbəbləri, müalicə üsullarına dair xalq təbabəti nümunələri ilə zəngin bədii ədəbiyyata istinad etmirlər. Fənn kurikulumunun “İnsan və onun sağlamlığı” məzmun xəttinin standartlarının tətbiqində çətinlik şəkirlər.

İstər müəllim və istərsə də şagirdlərin tibbi biliklərə yiyələnmələrinə xidmət edəcək metodik ədəbiyyatın olmaması da problemin həllini çətinləşdirir. Bütün bu deyilənlər mövzunun aktuallığını əsaslandırır, problemin həlli istiqamətində tədqiqat işinin aparılmasını zəruri edir.

Tədqiqatın obyektı. Orta ümumtəhsil məktəblərində biologiya dərsləri və sinifdən kənar tədbirlər prosesidir.

Tədqiqatın predmeti. Orta ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisində şagirdlərə tibbi bilik və bacarıqların aşılmasının imkan və səmərəli yollarını əhatə edən yeni metodik iş sistemidir.

Tədqiqatın məqsədi. Biologiyanın tədrisində şagirdlərə tibbi biliklərin öyrədilməsinə xidmət edən məzmun, imkanlar, istiqamətlər, təşkilinin səmərəli yollarına dair yeni metodik iş sistemini hazırlamaq və onun məktəblərdə tətbiqinə nail olmaqla şagird və müəllimləri problemin həllinə istiqamətləndirməkdir. Eyni zamanda problemi həll etməklə biologiyanın tədrisi keyfiyyətini yüksəltmək, əhalinin sağlamlığına dair tövsiyələrlə proqram və dərslərlərin təkmilləşdirilməsinə kömək etməkdir.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Biologiyanın tədrisində mövzular tibbə dair materiallarla zəngirləşdirilərsə, həyati faktlarla əlaqələndirilərək əsaslandırılarsa, xalq təbabəti və sağlamlığın qorunması ilə bağlı müdriklərin fikirləri ilə əlaqə yaradılsa, şagirdlərin sağlam, gümrah böyümələri təmin olunar, onların elmə, təhsilə maraqları artar, təlimin keyfiyyəti yüksələr, şagirdlər tibbi bilik, bacarıq və vərdişlər əldə edər, həyat təhlükələrində doğru yolu seçərlər.

Tədqiqatın vəzifələri:

1. Biologiyanın tədrisində şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsinə dair mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi və ümumiləşdirilməsi;

2. Elmi-pedaqoji prinsiplər, fənn kurikulumunun standartları əsasında öyrədilməsi zəruri hesab edilən tibbi biliklərin məzmununun işlənilməsi;

3. Elmin və təhsilin inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla problemin həllini reallaşdıran yeni metodik sistemin yaradılması;

4. Müasir təlim metod, forma və yollarını özündə əks etdirən yeni metodik işin məktəblərdə biologiya fənninin tədrisində tətbiq edilməsi;

5. Pedaqoji eksperiment hazırlanmış metodik iş sisteminin təlimin keyfiyyətinə, şagirdlərin tibbi bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişafına, sağlam həyata, hərbi çağırışa, uzunömürlü ailə qurmağa hazırlığına müsbət təsirinin təsdiq edilməsi;

6. Problemin həllini əks etdirən elmi-metodik əsərlərin nəşr edilib təhsil işçilərinə çatdırılması;

7. Biologiyadan dərslik komplektinin hazırlanmasında problemin həlli baxımından tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqatın metodoloji əsasını dialektik metod, idrak nəzəriyyəsi, “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, şəxsiyyətin formalaşdırılmasına dair rəsmi dövlət sənədləri, müasir pedaqoji texnologiyalar təşkil edir.

Tədqiqatın metodları:

- Elmi-pedaqoji, metodik və digər əsərlərin öyrənilməsi və təhlili;

- Pedagoji prosesin və onun iştirakçılarının fəaliyyətinin müşahidəsi və təhlili;

- Müəllim, şagird və rəhbərliklə sorğuların aparılması və ümumiləşdirilməsi;

- Pedaqoji eksperiment, riyazi-statistik metodlar və s.

Tədqiqatın əsas mərhələləri:

2000 – 2005-ci illər – biologiyanın tədrisində problemin həlli imkanları və yollarının araşdırılması;

2005 – 2007-ci illər – biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin verilməsinin səmərəli yollarının və məzmunun müəyyənəşdirilməsi;

2007 – 2009-cu illər – yeni metodik sistemin pedaqoji eksperimentdən keçirilməsi, səmərəliliyinin təsdiq edilməsi;

2009 – 2013-cü illər – sistemləşdirmə, tədqiqatın nəticələrinin doktorluq dissertasiyası kimi qeydiyyatı, alınan nəticələrə dair monoqrafiya, metodik vəsait və məqalələrin nəşr etdirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyini elmi-pedaqoji prinsiplər əsasında biologiya fənninə, həyatda lazımlı tibbi bilik və bacarıqların müvafiq həcmdə məzmunun əlavə edilməsi, dərslərdə və sinifdənkənar tədbirlərdə tibbi biliklərin öyrədilməsinin səmərəli forma, metod və yollarının müəyyənəşdirilməsi, sistemə salınması, məktəblərdə tətbiqində əldə edilmiş əhəmiyyətli nəticələri, müəllim və şagirdlərin sağlamlığına əsaslanan, təlim keyfiyyətini artıran, mənimsəməni yüksəldən, dərs və sinifdənkənar tədbirlərin yeni modelləri, problemin həllinə dair hazırlanmış metodik iş sistemi təşkil edir.

- Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir kibiologiyanın tibbi biliklərlə əlaqəli tədrisinə dair hazırlanmış yeni metodik iş sisteminin tətbiqi:

- Müəllim və şagirdlərin sağlam həyat tərzinə keçməsinə imkan yaradar, gənclərin həyatda lazımı yerini tapmasına və peşəseçiminə kömək edər;

- Şagirdlərin fənni öyrənmək marağını artırır, onların elmlərin əsaslarına dərinlən yiyələnmələrini təmin edər;

- Şagirdlərə motivasiya yaradar, problemin həlli baxımından müəllimlərin işini asanlaşdırır, təlimin keyfiyyətini yüksəldər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir.

- Tədqiqatın nəticələrinə dair nəşr edilmiş əsərlərdən müəllim və şagirdlərin faydalanması ilə pedaqoji prosesin keyfiyyətinin, səviyyəsinin yüksəldilməsi;

- Tədqiqatda verilmiş yeni metodik iş sisteminin müəllimlərə gənc nəslin təlim-tərbiyəsini yüksəltməkdə, onları həyata hazırlamaqda, sağlam böyümələrinə nail olmaqda düzgün istiqamət verməsi;

- Hazırlanmış dərs modelləri əsasında şagirdlərə müstəqil bilik almaq, sağlamlıqlarını qorumaq, həyat təhlükələrində lazımı tibbi yardım göstərmək kimi bacarıqların aşılmasına xidmət etməli;

- Məktəblilərin tibbi bilik və bacarıqlar əsasında insan sağlamlığına mənfi təsir göstərən vasitələrdən, adətlərdən imtina etməsi;

- Gənclərin zərərli adətlərdən uzaqlaşması, onlara “yox” deyərək sağlam həyat tərzini seçməsi;

- Biologiya dərslərinin müasir təlim metod və formaları əsasında keçilməsi;

- Bioloji biliklərin tibbi biliklərlə əlaqələndirilməsi ilə müəllim və şagirdlərin sağlam yaşaması şəraitini yaratması;

- Tibbi bilik və bacarıqların aşılmasını əsaslandıran dərslərin və sinifdənkənar tədbirlərin sistemli təşkil edilməsi;

- Şagirdlərin hərbi çağırışa və ailə həyatına hazırladılması, zərərli vərdislərdən şüurlu olaraq uzaqlaşması, ekstremal vəziyyətlərdə ilk tibbi yardım göstərmək bacarıqlarına yiyələnməsi kimi problemlərin həlli həyata keçirilir.

Müəllimlərin təqdim olunan müddəalar:

1) Yeni metodik sistem əsasında tibbi biliklərin verilməsi biologiya fənninin tədrisi keyfiyyətini artırır, mənimsəmə səviyyəsini yüksəldir.

2) Fənnin tibbi biliklərlə əlaqələndirilməsi təlimə yeni yanaşmaya əsaslanan müasir forma, metod və texnologiyaların tətbiqinə kömək edir.

3) Tibbi biliklərin verilməsi imkanları əsasında müəyyən-ləşdirilmiş səmərəli yollarla tədrisi təhsilin inkişafına dair qanun və qərarların, milli və fənn kurikulumlarının tətbiqini reallaşdırır.

4) Tibbi biliklərin mənimsənilməsi şagirdlərdə fənnə marağı artırır, onların əsaslı bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsinə şərait yaradır.

5) Fənnin tibbi biliklərlə əlaqələndirilməsi fəaliyyətə, nəticə-

lərə əsaslanan təlimdə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının müasir qiymətləndirmə standartları əsasında aparılmasını təmin edir.

6) Tibbi biliklərə yiyələnmiş şagird sağlamlığına ciddi yanaşır, ekstremal vəziyyətdən çıxmaq, lazım gəldikdə ilk tibbi yardım göstərmək bacarığı nümayiş etdirir.

7) Tibbi bilikləri mənimsəmiş şagirdlər zərərli vərdislərdən uzaq, hərbi çağırışa, ailə həyatına və peşəseçməyə hazır şəxsiyyət kimi formalaşırlar.

Aprobasiya. Tədqiqatın nəticələri 58 adda nəşr olunmuş elmi, tədris-metodik və elmi-kütləvi əsərlərdə öz əksini tapmışdır. Problemin həllinə dair 2 monoqrafiya, 3 dərslik, 3 dərs vəsaiti, 1 metodik vəsait, 5 proqram, 41 adda elmi-metodik məqalə (onlardan 6-ı xarici jurnallarda) nəşr olunmuş, pedaqoji ictimaiyyətə çatdırılmışdır.

Tədqiqatın nəticələrindən milli məsləhətçisi olduğum Həyat bilgisi və onun tədrisi metodikası (ali məktəb üçün), Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil (ümumtəhsil orta məktəb üçün) və işçi qrupun üzvü olaraq həyat bilgisi və biologiya kurikulumlarının işlənməsində, müəllimlərlə təlimlərin keçirilməsində istifadə edilmişdir.

Tədqiqatımızla əlaqəli olan IX siniflər üçün «Reproduktiv sağlamlığın əsasları» fənninin proqramı və dərs vəsaiti nəşr edilmiş, ali məktəblər üçün «Tibbi biliklərin əsasları» adlı proqram və dərslik çap olunub gələcəyin müəllimlərinə – tələbələrə çatdırılmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, dörd fəsil, 16 yarım fəsil, nəticələr, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu.

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun metodoloji əsasları, məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, fərziyyələri, tədqiqatın istiqaməti, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası şərh olunur, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilir.

«Orta ümumtəhsil məktəblərində tibbi biliklərin verilməsinin ümumi məsələləri» adlanan dissertasiyanın birinci fəslində problemin ümumi məsələlərini əhatə edir. Onun birinci yarım fəslində

«Məktəblilərə tibbi biliklərin verilməsinin əhəmiyyəti» adlanır. Burada mövzunun aktuallığı ilə əlaqəli şəkildə şagirdlərə tibbi biliklərin öyrədilməsinin əhəmiyyəti göstərilir. Məktəblilərə tibbi biliklərin öyrədilməsinin əhəmiyyəti ilə bağlı görkəmli şəxsiyyətlərdən, alim-pedaqoqlardan sitatlar gətirilir.

Azərbaycanın şairi və mütəfəkkiri Ə.Xəqani «Təbibə filosof olmaq vacib deyilsə də, filosofa təbib olmaq zəruridir» (Külliyatı, səh. 1429) fikri ilə hamının tibbi biliklərə malik olmasının əhəmiyyətini göstərmişdir. Görkəmli alimlərin, yazıçı və şairlərin ixtisasından asılı olmayaraq tibb elminə də malik olması zamanın tələbinə uyğun olaraq, onların sağlam yaşamaları üçün vacib sayılmışdır. Deməli, bu günparta arxasında əyləşən şagirdin tibbi biliklə silahlanması həm onun özünün və ətrafdakıların sağlamlığı üçün vacibdir.

Məktəblilərə tibbi biliklərin verilməsində əsas məqsəd onların sağlam böyüməsi, həyata hazır olması, sağlamlığını qorumaq bacarıqlarının aşılmasıdır.

Şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsinin əsas istiqamətləri əsaslandırılmışdır:

- Şagirdlərin bacarıqlı mütəxəssis, peşə sahibi kimi yetişdirilməsi;
- Gənclərin Vətəni müdafiəyə, normal ailə həyatına hazırlaşdırılması;
- Şagirdlərin sağlamlığını qorumağı bacaran vətəndaş kimi formalaşdırılması;
- Gənc nəslin fəal cəmiyyət qurucusu və görkəmli şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi.

Tibbi biliklər şagirdlərdə sağlamlığına və normal inkişafına xidmət edən keyfiyyətlər formalaşdırmalıdır. Onlara verilən tibbi biliklər:

1. Təlim-tərbiyəsinə müsbət təsir göstərməli, sağlam böyümə və inkişafına imkan yaratmalı;
2. Şagirdlərə biliklərini tətbiq etmək, təhlükələrdə, bədbəxt hadisələrdə özünə və yoldaşına yardım göstərmək bacarıqları formalaşdırmalı;
3. Zərərli adətlərdən və xəstəliklərdən qorunmasına

kömək etməli, şagirdlərin peşə seçiminə, əsil vətəndaş kimi yetişməsinə, xalqına, elinə, obasına töhfələr verməsinə şərait yaratmalı;

4. Həyatda baş verən təhlükələrə qarşı çıxmaqla, sağlam yaşamaq hüququnun qorunması üçün cəsarətli, mübariz, iradəli olmaq keyfiyyətləri aşılmalı, özünə, bilik, bacarığına inamını artırmalı;

5. Şagirdləri gələcək ailə həyatına və hərbi çağırışa hazırlamalı;

6. Son nəticədə şagirdin, həyatda layiqli şəxsiyyət kimi formalaşmasına, ölkəsinin yararlı vətəndaşı olmasına xidmət etməlidir.

Biologiyanın tədrisində şagirdlərə tibbi biliklərin öyrədilməsinin təlim nəticələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir. Tibbi biliklərə yiyələnmiş şagird bilməlidir:

– Sağlamlıq anlayışını, vətəndaşların, uşaqların sağlamlıq hüququnu;

– Xəstəliklər, onların səbəbləri, yayılması, profilaktikası və müalicəsini;

– Qidalanma gigiyenası və mədəniyyətinə dair məlumatları;

– Sağlamlığı möhkəmləndirən amilləri: qidalanma, gün rejimi, fiziki tərbiyə, istirahət, təmiz hava, idman, zehni və fiziki fəaliyyətin növbələşdirilməsi;

– Sağlamlıqda təbii amillərdən istifadənin, şəxsi gigiyena qaydalarına əməl etməyin zəruriliyini;

– Sağlamlığı pozan amilləri, zərərli adətlər və vərdişlərin (siqaret, alkohol, narkotik maddələr) zərərinə, təhlükəli risklərin sağlamlıqda rolunu, onlardan qorunmağı;

– Virus və irsi xəstəliklərdən qorunma yolları və sağlam nəsil yetişdirməyin əsaslarını;

– Normal cinsi inkişafın gedişini, reproduktiv sağlamlığın qorunması yollarını və s.

Tibbi biliklər əldə etmiş şagird bacarmalıdır:

– sağlamlıq hüququnu qorumağı, onu pozanlarla mübarizə etməyi, müxtəlif xəstəliklərdən, təhlükələrdən qorunmağı;

– ekstremal vəziyyətlərdə ilk tibbi yardım göstərməyi;

– qidanın təmizliyini, yararlılığını, keyfiyyətini təyin etməyi, şəxsi gigiyena və məişət gigiyenası qaydalarına əməl etməyi;

– sağlamlıq üçün təbii amillərdən faydalanmağı, idmanla, fiziki tərbiyə ilə məşğul olmağı;

– yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq və onların yayılmasının qarşısını almağı, xəstələndikdə müalicə olunmağı;

– zərərli vərdişlərdən və toksiki maddələrdən imtina etməyi, cinsi inkişafının normallığını təmin etməyi, normal cinsi həyata hazır olmağı, riskli davranışlara yol verməməyi.

Tibbi biliklərə yiyələnmiş şagirdə aşağıdakı münasibətlər formalaşmalıdır:

– sağlamlığının və sağlamlıq hüququnu qorumaq məsuliyyəti;

– qəbul etdiyi qidanın yararlılığına və keyfiyyətinə əminlik;

– gün rejiminə əməl etməyin, idman və fiziki tərbiyə ilə məşğul olmağın sağlamlığa müsbət təsirinə inam;

– maddi nemətlərin miqdarından asılı olmayaraq qənaətcillik məsuliyyəti;

– şəxsi və məişət gigiyenasına əməl etmək məsuliyyət;

– xəstəliklərdən qorunduğuna əmin olmaqla təhlükəsizliyinə inam;

– zorakılığa, zərərli vərdişlərə mənfi münasibət;

– sağlam cinsi həyata hazır olduğuna və sağlam nəsil yetişdirməsinə əminliyi;

– özünün və başqalarının sağlamlığının qorunmasının və sağlamlığı ilə bağlı problemlərin həllinin zəruriliyinə inam və s.

Göstərilən təlim nəticələrinin əldə edilməsi şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsinin aktuallığını bir daha artırır. Tibbi biliklərlə əhatə olunmuş şagirdlər öz bilik, bacarıq və münasibətlərinə uyğun olaraq digərlərinə də, hətta öz valideynlərinə, ətrafdakı insanlara həssas münasibət göstərir. Sadalanan təlim nəticələrinin əldə edilməsi şagirdlərin bu günkü və gələcək sağlam həyatını, inkişafını təmin edir.

Yarımfəsildə biologiya kursları (həyat bilgisi – I–IX siniflər,

bitkilər – VI–VII siniflər, zoologiya – VII–VIII siniflər, insan – IX sinif, ümumi biologiya – X–XI siniflər) üzrə şagirdlərə öyrədiləcək əsas tibbi məsələlər izahını tapmışdır. Eyni zamanda öyrədiləcək tibbi biliklərə verilən elmi-pedaqoji, metodik prinsiplər müəyyənləşdirilmiş və ümumiləşdirilmişdir.

1. Həyatda daha çox lazım olan, şagirdlər tərəfindən başa düşülən tibbi-gigiyenik anlayışlar seçilməli, mövzularla tam əlaqələndirilməli;

2. Şagirdlərin yaş və psixi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, verilən tibbi biliklərə şagirdlərdə inam yaradılmalı;

3. Fənnin proqramı ağırlaşdırılmamalı, onun maraqlı tərtib edilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmalı;

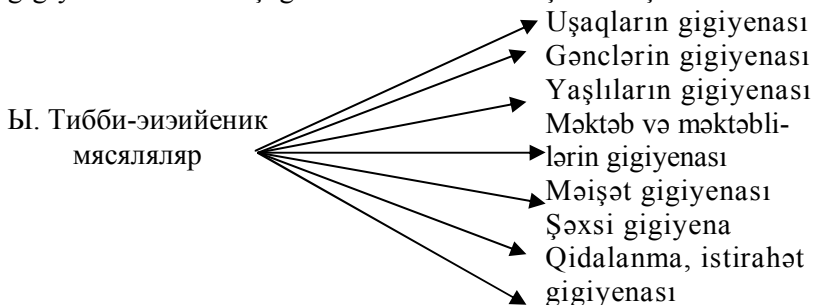
4. Fənnin tədrisində verilən tibbi biliklər şagirdlərin və onların əhatə edənlərin sağlamlığına, normal inkişafına xidmət etməli, onlarda tibbi-gigiyenik bacarıq və vərdişlər formalaşdırmalı;

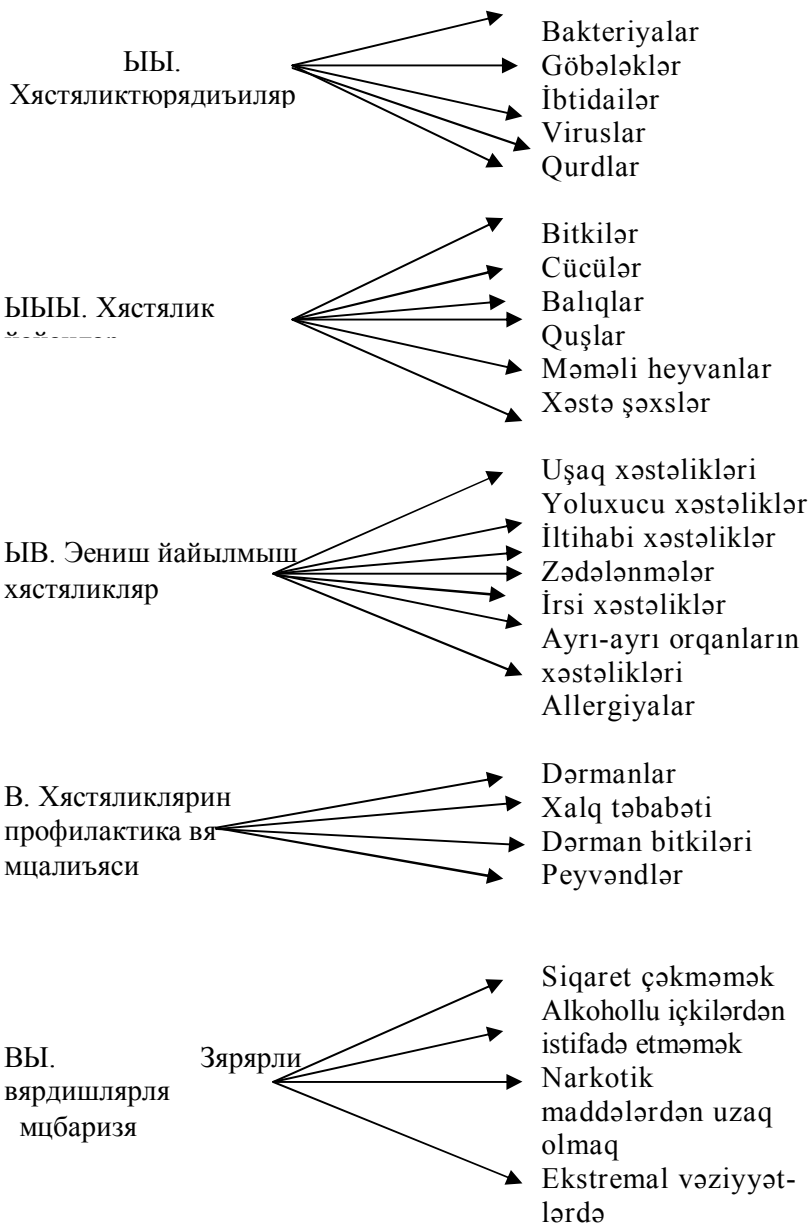
5. Mövzularla əlaqələndirilən tibbi biliklər gəncləri zərərli vərdişlərdən uzaqlaşdırmalı, sağlam ailə həyatına və hərbi çağırışa hazırlamalı;

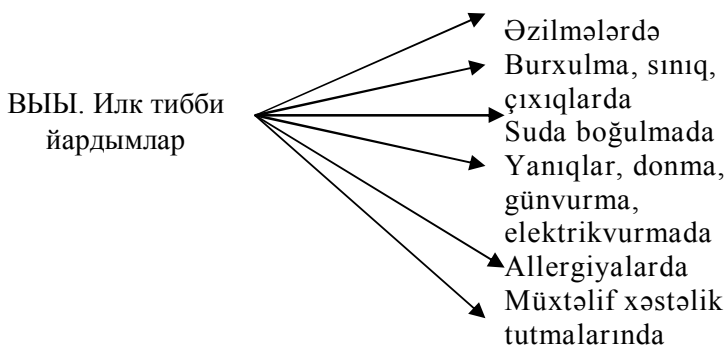
6. Tibbi biliklər şagirdləri çaşdırmamalı, qorxutmamalı, əksinə onların mübariz, qorxmaz, cəsarətli olmasına kömək göstərməli, ekstremal vəziyyətlərdən qorunmasını təmin etməli;

7. Verilən tibbi biliklər təlimin keyfiyyətini yüksəltməli, şagirdlərin intellekt səviyyəsini inkişaf etdirməlidir.

Biologiya fənninin tədrisi prosesində veriləcək tibbi-gigiyenik biliklər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

İkinci yarımfəsil (**Ümumtəhsil orta məktəblərində tibbi biliklərin öyrədilməsi vəziyyəti**) problemə orta məktəb müəllim və şagirdlərinin münasibətini öyrənmək, vəziyyəti müşahidə etmək, ümumiləşdirmək olmuşdur. Bununla bağlı pedaqoji kollektivlərin problemin həllinə münasibətini öyrənmək məqsədilə bir sıra məktəblərdə müşahidələr aparılmış, dərslər dinlənilmiş, təhlil edilmiş və nəticələr ümumiləşdirilmişdir. Müəyyənedici eksperimentə 10 il ərzində (1999 – 2009) 100-dən artıq məktəbdə 200-dək müəllim, 300-dən artıq şagird cəlb olunmuşdu. Müəllim və şagirdlərlə yazılı, şifahi sorğular təşkil edilmiş, alınan cavablar təhlil olunmuş və ümumiləşdirilmişdir.

Problemin həllinə bir qədər məsuliyyətlə yanaşan Balakən rayon Qullar kənd, Şəki rayonu 18 sayılı, Bakı şəhəri 9, 53 sayılı məktəblərin iş təcrübəsi təhlil olunur. Lakin məktəblərin əksəriyyətində vəziyyətin qənaətbəxş olmadığı vurğulanır. Məktəblərdəki tibbi biliklərin şagirdlərə öyrədilməsində olan çatışmazlıqlar tədqiqatın daha ciddi həyata keçirilməsini tələb etdiyi göstərilir.

Problemin həlli ilə bağlı məktəblərdə, xüsusilə biologiyanın tədrisində vəziyyət ümumiləşdirildi, nöqsanlar üzə çıxarıldı. Nöqsanların səbəblərini araşdırarkən şagirdlərin, xüsusilə yuxarı sinif şagirdlərinin müstəqil fikir söyləmələrinə imkan verildi. Şagirdlərin əksəriyyəti sağlamlığı pozan zərərli adətlərin, vərdişlərin artmasında böyükləri günahlandırır.

Zərərli vərdişlərə narkomaniya, alkoqolizm, siqaret çəkməyin profilaktikası barədə şagirdlər aşağıdakı iradları bildirdilər:

- Böyüklər onlardan bizim yanımızda istifadə etməsinlər;
- Valideynlər, müəllimlər bizə nümunə olsunlar;
- Yaşlıların sözü ilə hərəkətləri eyni olsun;
- Məktəblərdə, ictimai yerlərdə alkoqol, siqaret, narkotik maddələrin zərərinin təbliğati gücləndirilsin;
- Uşaqların boş vaxtlarının səmərəli keçirilməsinə diqqət artırılsın;
- Mağazalarda tütün və spirtli içkilərin satışı azaldılsın;
- Gənclərdə mübarizlik, iradə, cəsarət kimi keyfiyyətlər formalaşdırılsın;
- Zərərli vərdişlər yaradan tütün, alkoqol, narkotika, kimyəvi, süni, konservləşdirilmiş qidaların, ərzağın reklamları azaldılsın;
- Sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması işi yaşlılardan başlanılsın.

Tədqiqatın növbəti məzmun bölməsinin işlənməsində təkliflər, məktəblərdəki çatışmazlıqlar, onların aradan qaldırılması yolları ilə yanaşı şagirdlərin iradları da nəzərə alınmışdır.

Problemlə bağlı vəziyyəti ümumiləşdirdikdə belə qənaətə gəlmək olur ki, məktəblərdə tibbi biliklərin verilməsi sahəsində mövcud vəziyyət qaneedici deyildir. Bunun səbəbləri araşdırıldı. Məlum oldu ki, əsas səbəb məktəb kollektivlərinin, xüsusilə müəllimlərin problemin həllinə laqeyd münasibəti, lazımı ədəbiyyatın, əyani-liklərin olmamasıdır. Dərslərin təşkilində fəal təlim metodlarından istifadə edilməsi də problemin həllini cətinləşdirmişdi. Çatışmazlıqların aradan qaldırılması yolları müəyyənləşdirildi. Elmi-metodik, nəzəri istiqamətli jurnallarda, qəzetlərdə, kütləvi mətbuatda tibblə, sağlamlıqla bağlı məqalələrə yer verilməsi nəzərdə tutuldu.

Üçüncü yarıməsil «**Tibbi biliklərin öyrədilməsində biologiya fənni əsas vasitə kimi**» adlanır. Burada tibb elmi ilə biologiyanın məzmun baxımından bir-birinə çox yaxın olduğu əsaslandırılır. Ümumtəhsil məktəb biologiya fənninin məzmununa yaxın olan tibbi məsələlər təhlil edilir və məzmun formalaşdırılır. Ayrı-ayrı kurslar üzrə tibbi biliklərlə əlaqə imkanları cədvəllərin köməyi ilə ümumiləşdirilir.

Bitkilər kursu ilə tibb elminin əlaqələri çox genişdir. Həmin əlaqələr bitkilərin tibbi əhəmiyyəti, onların sağlamlıq üçün vacib olan üzvi maddələrə, müalicəvi təsirə, fitonsid xüsusiyyətlərə, bəzilərinin zəhərli və zərərli əlamətlərə malik olması ilə bağlıdır.

Zoologiya kursunun materiallarına qarşıya qoyulan problemin həlli baxımından nəzər yetirdikdə aydın oldu ki, onun da tibb elmi ilə əlaqə imkanları çox genişdir. Zoologiya kursunun tədrisində şagirdlər heyvanların bioloji xüsusiyyətlərini: müxtəlifliyini, yayılmasını, onlara qulluq qaydalarını, çoxalmasını, qorunmasını, faydasını və digər xüsusiyyətlərini öyrənirlər. Həmin biliklər heyvanların tibblə bağlı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə imkan yaradır. Heyvanlar tibbi xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır.

I. İnsanlarda xəstəlik törədənlər – parazitlər.

1) İbtidailər – dizenteriya amöbü, leyşmaniya, tripanosoma, malyariya paraziti.

2) Qurdlar – askarid, exinokokk, qaraciyər sorucusu, öküz soliteri, uşaq bizquyruğu, tükbaş qurd.

3) Buğumayaqlılar – qoturluq gənəsi, bitlər, birələr, cücülər.

II. Xəstəliklərin törədicilərini gəzdirənlər və yayanlar.

1) Qurdlar – zəli.

2) İlbizlər – göl ilbizi.

3) Cücülər (həşəratlar) – mığmığa, ağcaqanad, milçək, tarkan.

4) Balıqlar – vətəgə əhəmiyyətli balıqlar.

5) Quşlar – ev quşları, toyuq, qaz, ördək, su quşları.

6) Məməlilər – ev heyvanları: it, pişik, at, inək, donuz, yırtıcı heyvanlar: gəmiricilər, siçan, siçovul.

III. İnsanı zədələyən və zəhərləyən heyvanlar.

1) Zəhərli heyvanlar – əqrəb, arı, ilan.

2) Balıqlar – köpək balığı və adi pirani balığı.

3) Sürünənlər – timsah, ilanlar.

4) Quşlar – dəvəquşu, yırtıcı quşlar qartal, kərkəs, qızılquş.

5) Məməlilər – yırtıcı məməlilər ayı, canavar, pələng, bəbir, ev heyvanları: inək, camış, at, dəvə, qoyun.

IV. Dərman və digər müalicəvi məhsullar alınanlar.

- 1) Qurdlar – zəli.
- 2) Buğumayaqlılar – arı, hörümçək.
- 3) Balıqlar – treska.
- 4) Sürünənlər – ilan.
- 5) Quşlar – kəklik, bildirçin, turac, toyuq, qaz, ördək, dəvəquşu.

6) Məməlilər – inək, qoyun, at, balina, keçi.

Biologiyadan insan kursu adından göründüyü kimi tibb elmi ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Kursun tədrisində bu əlaqə bir sıra istiqamət üzrə təşkil edilir:

- Xəstəliklərin profilaktika və müalicəsi;
- Sağlamlığın qorunması;
- İlk tibbi yardımın göstərilməsi.

Ümumi biologiya kursu ilə tibb elminin əlaqəsi əsasən üç istiqamətdə özünü göstərir:

- Sağlamlıq və ekologiya.
- Xəstəliktörədicilər: viruslar, bakteriyalar.
- İrsi xəstəliklər.

Tibbi biliklər orta ümumtəhsil məktəb fənlərindən biologiya ilə daha sıx əlaqəli olduğundan onun tədrisi şagirdlərin tibbi maarifləndirilməsində əsas vasitədir. Tibb elminin biologiya ilə əlaqə imkanlarına əsasən fənnin kurslar üzrə ardıcıl sistemli məzmunu ümumiləşdirildi. Onun tədrisində mövzularla bağlı geniş tibbi bilik vermək mümkündür. Fənnin məzmununa xələl gətirmədən, həcmi artırmayan, məzmunu ağırlaşdırmayan material hazırlandı, müəllim və şagirdlərə çatdırıldı.

«Biologiyadan proqram və dərsliklərdə tibbi biliklərin verilməsi imkanları» adlanan dördüncü yarımfəsil biologiya kursları üzrə proqram və dərsliklərdə tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanlarına həsr olunmuşdur.

Proqram və dərsliklərdə tibbi məsələlər birdən-birə deyil, zamanın dövrün tələblərinə uyğun olaraq öz əksini tapdığı müəyyən edildi. Tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları bəzi illərin proqramlarında daha geniş, digər illərdə bir qədər zəif olduğu aydınlaşdırıldı. Biologiya proqramlarında problemin həlli imkanlarının kurslar üzrə tarixən enən və qalxan istiqamətdə dəyişməsi aşkar olundu.

Proqramların yarıməsrlük müddətdə nəşrlərinin təhlilindən belə nəticə alındı ki, orada tibbi biliklərin verilməsi imkanları yüksələn xətlə inkişaf etmişdir.

Tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları baxımından dərslərlərin təhlilindən aşağıdakı nəticələr əldə edildi. Biologiya kursları arasında ən geniş imkanlara malik olanı insan kursu hesab edildi. Bitkilər və zoologiya kurslarının tibblə bağlı materiallarının az olduğu aşkar edildi. Biologiya proqramlarında olduğu kimi dərslərlərin də tibbi biliklərlə əlaqə imkanları tam yüksələn xətlə deyil, bir qədər dalğalı xətlərlə artmışdır.

Vətən alimləri tərəfindən işlənən, milli və bəşəri dəyərlərə əsaslanan müasir biologiya proqram və dərslərlərinin əvvəlkiyədən üstünlüyü danılmazdır. Lakin orada xalqımızın ağrı-acıları, ehtiyacları, sağlamlığı, xəstəliklərdən qorunması problemlərinin önə çəkilməsi imkanları az nəzərə alınmışdı. Onlar yenidən işlənərkən, təkmilləşdirilərkən, mövzuların tibbi biliklərlə tam şəkildə əlaqələndirilib yazılması məsləhət bilindi və bu barədə tövsiyələr verildi.

Beşinci yarım-fəsil (**Elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatda tibbi biliklərin verilməsi problemi**) elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatda tibbi biliklərin verilməsi probleminin həllinə dair dəyərli alim-pedaqoqların fikirlərinin təhlilini özündə əks etdirir. Bununla əlaqədar çoxlu yerli və xarici ədəbiyyatlar təhlil edildi, fikirlər dəqiqləşdirildi, münasibət bildirildi. Problemlə bağlı metodik ədəbiyyatın məsələnin həllinə tam cavab vermədiyi müəyyən edildi. Doğrudur, Azərbaycanda tibbi biliklərdən istifadəyə dair bir sıra yazılar (kitab və jurnal məqalələri) dərc olunmuşdur. Lakin onların təhlili göstərdi ki, dərc olunan materiallar problemin həllinə həsr olunmadığından o, tam aydınlaşdırılmamışdır. Əsərlərin təhlili və ümumiləşdirilməsindən belə nəticə əldə olundu ki, şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi metodikası, yolları tədqiq edilməmiş, problemin həllinə xidmət edən sistemli metodik iş yazılmamışdır.

İkinci fəsil «**Biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin verilməsinin səmərəli yolları**» adlanır. Burada şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsinin səmərəli yollarına dair yeni metodik iş hazırlandı. Şagirdlərə tibbi biliklərin öyrədilməsində klassik metodlarla yanaşı,

fəal təlim metodlarında geniş yer verilməsinin əhəmiyyəti aydınlaşdırıldı. Məktəb təcrübəsinə əsasən biologiyanın tədrisində şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi yolları müəyyənləşdirildi və onlardan səmərəli istifadə edilməsi müəllimlərə tövsiyə edildi. Şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsinin ən səmərəli yolları müəyyənləşdirildi:

1. Tibbi biliklərə dair materialı mövzuların tədrisinə əlavə edilməsi;
2. Müxtəlif tibbi-gigiyenik tapşırıqların yerinə yetirilməsi;
3. Xəstəliklərlə bağlı əlavə tibbi ədəbiyyatın müəllimlərə tövsiyə edilməsi;
4. Tədqiqat xarakterli tapşırıqları, problemlərin həll etdirilməsi;
5. Tibbi-gigiyenik biliklərə dair əyani vəsaitlər hazırlanması;
6. Tibbi-gigiyenik, profilaktik qaydaların, tövsiyələrin, şəkillərin işlənilməsi;
7. Tibbi-gigiyenik bülletenlər, buklet və açıqçalar hazırlanması;
8. Tibbin aktual mövzularına dair referat yazılması;
9. Tibbi məlumatlar, faktlar, statistik rəqəmlər toplanması;
10. Tibb müəssisələrinə ekskursiyaların təşkil edilməsi;
11. Tibbin müxtəlif sahələrinə dair sinifdənkənar tədbirlər həyata keçirilməsi;

12. Sağlamlığın qorunması ilə bağlı yeni layihələr işlənməsi və s.

«Bitkilər kursunun tədrisində tibbi biliklərin verilməsi» adlı birinci yarımfəsilində kursun tədrisində tibbi biliklərin verilməsi yolları ümumiləşdirildi. Bitkilər kursunun tədrisində şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə, onların xarakterinə uyğun metod və yollar seçildi. Təlim xarakterli oyunların, qrupla işin səmərəsi təsdiq edildi.

«Zoologiya kursunun tədrisində tibbi biliklərin verilməsi» adlı ikinci yarımfəsildə kursun tədrisində tibbi biliklərin verilməsinin forma, metod və yolları müəyyənləşdirildi və ümumiləşdirildi. Burada daha çox testlərdən, kompüter materiallarından istifadəyə yer verildi. Heyvanın quruluşunun öyrənilməsində daha çox insert, klaster, Venn diaqramı kimi metodlara, heyvan haqqında əlavə informasiyanın toplanması, onların mühafizəsinə dair materialların, əyanlıqların hazırlanması və istifadə edilməsi yollarına üstünlük ver-

ildi.

İnsan kursunun tədrisində şagirdlərlə tibbi biliklərin verilməsinə həsr olunan **«İnsan kursunun tədrisində tibbi biliklərin verilməsi»** adlı yarımfəsildə ekskursiyaların təşkili, xəstəliklərlə, sağlamlıq günləri ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi kimi yollar əsas götürüldü.

«Ümumi biologiya kursunun tədrisində tibbi biliklərin inkişaf etdirilməsi» yarımfəsildə daha çox klassik metodlardan, şagirdlərin müstəqil işlərinin səmərəli təşkili yollarından istifadə edilməsinə üstünlük verildi. Hər bir kursun tədrisində audiovizual vasitələrdən, xüsusilə, elektron dərs vəsaitlərindən istifadə önə çəkildi. Lakin onlarda problemin həlli az nəzərə alındığından o qədər də səmərə vermədi. Təklif olundu ki, yenidən işlənərkən oraya şagirdlərin sağlamlığı üçün vacib olan tibbi biliklər əlavə edilsin.

«Biologiyadan sinifdənərix işlərdə tibbi biliklərin verilməsi» adlı üçüncü fəsil biologiya üzrə sinifdənərix tədbirlərdə tibbi biliklərin inkişaf etdirilməsinə həsr olunmuşdur. «Biologiyadan sinifdənərix işlər» adlanan birinci yarımfəsildə biologiyadan sinifdənərix tədbirlərin mahiyyəti, əhəmiyyəti izah edildi. **«Dərnək məşğələlərində tibbi biliklərin inkişaf etdirilməsi»** adlanan ikinci yarımfəsildə tibbi biliklərin inkişafına dair «Dərman bitkiləri», «Gənc təbiblər», «Əczaçılar», «Sanitarlar», «Ekoloqlar» kimi xüsusi dərnək işinin plan-proqramı işlənilədi, onların təşkili xüsusiyyətləri göstərildi.

«Maraq kurslarında tibbi biliklərdən istifadə edilməsi» adlanan üçüncü yarımfəsildə maraq kurslarına verilən elmi-pedaqoji tələblər aydınlaşdırıldı, göstərilən prinsiplərə uyğun təqvim planı işlənilədi, mövzular müəyyənəşdirildi.

Dördüncü yarımfəsil **«Biologiyadan əyləncəli tədbirlərdə tibbi biliklərin təkmilləşdirilməsi»** adlanır. Burada biologiyadan əyləncəli tədbirlərin, o cümlədən biologiyaya gecəsi, gül bayramı, sağlamlıq həftəsi, səhərciklər, biologiya alimlərinin yubileyləri, sağlamlıqla bağlı tarixi günlərin keçirilməsi tədbirlərin təşkili xüsusiyyətləri izah edilir. Belə nəticə əldə edildi ki, biologiyadan keçirilən fənn gecələri, səhərciklər, yarış oyunlar, müsabiqələr və digər tədbirlərdə tibbi biliklərin

verilməsi imkanları mövcuddur. Əyləncəli tədbirlərin sistemli təşkilinin, təlimin keyfiyyətinə müsbət təsiri, şagirdlərin intellekt səviyyələrinin artması müşahidə edildi. Belə tədbirlərin köməyi ilə şagirdlərin həyata hazırlaşdırılması, sağlam həyat tərzinə malik olması, elmlərin əsaslarına dərinlən yiyələnməsi problemini həll etmək vacibdir.

«**Pedaqoji ekskursiyaların təşkili və alınan nəticələr**» adlı dördüncü fəsil problemin həllini əsaslandıran yeni sistemin pedaqoji eksperimentdə yoxlanılmasına və doğruluğunun təsdiq edilməsinə həsr olunmuşdur. Onun «**Pedaqoji eksperimentin təşkili və aparılması**» adlanan birinci yarımfəsilə problemin həlli baxımından pedaqoji eksperimentin təşkili məsələlərini əhatə edir. Biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin verilməsinin şagirdlərin inkişafına bir neçə istiqamətdə təsiri aydınlaşdırılır.

- Təlimin keyfiyyətini yüksəltməsi, şagirdlərin biliklərini genişləndirməsi və dərinləşdirməsi;

- Fəal təlim metodlarının tətbiqini asanlaşdırması, şagirdlərin əhval-ruhiyyəsini yüksəltməsi, onların biliklərə müstəqil yiyələnmək, sağlam yaşamaq, özünü dəyərləndirmək problemlərinin həllinə kömək etməsi;

- Şagirdlərdə bədbəxt hadisələr və ekstremal vəziyyətlərdən cəsarətlə çıxmaq, belə vəziyyətlərdə yoldaşlarına yardım göstərmək bacarıqlarını formalaşdırması;

- Şagirdlərə ayıq-sayıq olaraq xəstəliklərdən, xüsusilə zərərli adətlərdən (siqaret çəkmə, spirtli içki, narkotik maddələrdən), zərərli kimyəvi maddələrdən qorunmaq kimi bacarıqların aşılması;

- Şagirdlərin peşəyönümünə, gələcək həyat yolunu müəyyən etməsinə müsbət təsir göstərməsi;

- Şagirdlərin sağlam həyata, o cümlədən ailə həyatına, vətənin müdafiəsinə hazır olması.

Pedaqoji eksperiment təşkil edildi və tibbi biliklərin verilməsinin göstərilən istiqamətlər üzrə şagirdlərin davranışına təsiri yoxlanıldı.

Tibbi biliklərin verilməsinin şagirdlərin bilik keyfiyyətinə, ekstremal vəziyyətlərdə və zədələnmələrdə ilk tibbi yardım göstərmək və zərərli vərdislərdən qorunmaq bacarıqlarına müsbət təsiri pedaqoji

eksperimentlə yoxlanıldı.

Mərhələlər üzrə təşkil edilən pedaqoji eksperimentin nəticələri hazırlanmış metodikanın düzgünlüyünü, səmərəliliyini təsdiq etdi. Məlum oldu ki, dərslərdə və sinifdənkənar tədbirlərdə tibbi biliklərin öyrənilməsinə diqqət edən, onu öyrədən, inkişaf etdirən müəllimlərin şagirdləri daha sağlam və bilikli olurlar. Yoluxucu xəstəliklərdən özlərini qorumaq, ilk tibbi yardım göstərmək kimi bacarıqlara yiyələnir, iynədən, həkimdən, xəstəlikdən qorxmurlar. Eyni zamanda zərərli vərdişlərlə şüurlu surətdə mübarizə aparırlar, Bütün bunlar şagirdlərin davranışına, təlim-tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir.

Pedaqoji eksperimentin nəticələrinə əsasən deyə bilərik ki, bir çox müəllimlər öz işlərində dəyişikliklər etdi və tibbi biliklərin verilməsinə diqqəti artırdı.

İkinci yarımfəsil «**Tibbi biliklərin verilməsinin şagirdlərin bilik keyfiyyətinə təsiri**» adlanır. Burada biologiya kursları üzrə eksperimental dərslər aparılmış, tədqiqatdan gözlənilən nəticələr, fərziyyələrin doğruluğu yoxlanılmış və nəticə çıxarılmışdı.

Şagirdlərin eksperiment zamanı verilən suallara cavablarına əsasən demək olar ki, şagirdlər sağlamlıqla bağlı məsələləri daha yaxşı qəbul etmiş və mənimsəmişlər. Sağlamlıqlarının qorunmasına məsuliyyətlə yanaşmış, orqanizmlərinin möhkəmlənməsi qayğısına qalmışlar. Onların cavabları dolğun və faktlarla zəngin olmuşdur.

Pedaqoji eksperimentin gedişi və şagirdlərin cavablarının müqayisəsindən alınan nəticələr bizə belə deməyə imkan verdi ki, şagirdlərə biologiya mövzularının imkanlarına uyğun sağlamlığın qorunması məsələləri öyrədildikdə onların sağlam və gümrah olmasına şərait yaradır.

Tibbi biliklərin verilməsinin bütün kurslar və siniflər üzrə təlim keyfiyyətinə təsiri təhlil edildi və ümumiləşdirildi (cədvəl 1).

Cədvəl üzrə şagirdlərin qavrama faizi statistik üsulla hesablandı.

$$H = \frac{a - b}{a} \cdot 100$$

Burada a – şagirdlərin sayı, b – düzgün olmayan cavablar.

Məsələn: $a = 42$, $b = 7$. Onda

$$H = \frac{42 - 7}{42} \cdot 100 = 83,3\%$$

Cədvəl 1.

Pedaqoji eksperimentin nəticələri

Variant	Şagirdlərin sayı		Düz tam cavablar		Düz natamam cavablar		Düzgün olmayan cavablar		Faizlə müqayisə	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
VI sinif										
I	121	124	13	41	69	61	39	17	68	89
II	126	119	11	38	70	66	45	18	64	84
VII sinif										
I	81	79	10	35	46	36	25	10	68	90
II	80	83	12	32	48	42	20	9	75	94
VIII sinif										
I	41	42	6	16	21	18	14	7	65	83
II	43	42	5	17	25	20	13	5	71	91
IX sinif										
I	44	45	9	15	21	26	14	4	70	91
II	42	42	9	19	22	21	11	2	75	96
X sinif										
I	44	45	5	17	25	22	14	6	69	90
II	41	40	3	14	25	23	13	3	74	93
XI sinif										
I	41	41	4	14	24	24	13	3	70	94
II	43	41	2	9	30	30	11	3	76	96

Fərq cədvəlin axırını qrafasında faizlə verilir. Aydın görünür ki, eksperimental siniflərdə şagirdlərin tibbi bilik səviyyələri daha yüksək, kontrol siniflərdə isə nisbətən zəifdir. Bu da fərziyyələrin düzgünlüyünü sübut edir və tibbi biliklərin şagirdlərin bilik keyfiyyətinə müsbət təsirini göstərir.

Eksperiment aparılmış məktəblərin şagirdlərinin tədris ilinin sonunda yekun qiymətləri təhlil edildi və ümumiləşdirildi (cədvəl 2). Cədvələ əsasən demək olar ki, tədqiqat müasir tələblərə uyğun aparılmış, fərziyyələr özünü doğrultmuşdur. Eksperimental siniflərdə müvəffəqiyyət faizi həm birinci, həm də ikinci yarımildə yüksək olmuşdur. Deməli, biologiyanın tədrisində tibbi biliklər verildikdə şagirdlər fənni daha dərindən dərk edirlər və elmin əsaslarını yaxşı mənimsəyirlər.

«Şagirdlərin ailə həyatına və hərbi çağırışa hazırlanmasında tibbi biliklərin rolu» adlı üçüncü yarımfəsildə şagirdlərin sağlam ailə həyatına və hərbi çağırışa hazırlanmasında tibbi biliklərin əhəmiyyətinə dair eksperiment qoyuldu, nəticələr ümumiləşdirildi. Müxtəlif siniflərdə kurslar üzrə tibbi bilik və bacarıqlara uyğun yazı işləri təşkil edildi, nəticələr ümumiləşdirildi, statistik üsulla hesablandı.

Şagirdlərin ailə həyatına və hərbi çağırışa hazırlanmasında cinsi yolla keçən xəstəliklərə, o cümlədən QİÇS xəstəliyinə dair məlumatın verilməsinin əhəmiyyəti böyükdür.

Cədvəl 2.

Pedaqoji eksperimentin nəticələri (faizlə)

Siniflər	Qiy- mət	VI sinif		VII sinif		VIII sinif		IX sinif		X sinif		XI sinif	
		Yarım il		Yarım il		Yarım il		Yarım il		Yarım il		Yarım il	
		I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Eksperimental	5	10,1	11,0	12,2	15,0	13,5	17,0	16	18	14,2	17,5	12,3	15
	4	50,3	51,5	52	54,7	56	58,6	57,1	57	57,1	60,1	75	78
	3	37	37,5	34,5	28,3	29,5	24,4	24	25	28,7	22,4	12,6	7
	2	2,6	0	1,3	0	1,0	0	2,9	0	0	0	1,1	0
Kontrol	5	5,5	7,3	6,2	7,5	6,6	8,0	7,0	8,1	6,9	8,1	7,5	6,9
	4	50	45,5	48	49	50	51,3	49,5	52	51,2	53	9,2	8,2
	3	41,3	46	43,9	42,5	41,1	39	42	39,4	39,9	37,7	78	78,9
	2	3,2	1,2	1,9	1	2,3	1,7	1,5	1,5	2	1,2	5,3	6

Kontrol və eksperimental siniflər müəyyənləşdirildi (Bakı şəhəri 9, 51 saylı məktəblər), qaydalara əsasən eksperimental sinifdə hazır metodika üzrə, kontrol siniflərdə isə ümumi qaydada dərslər aparıldı. Sonda hər iki sinif şagirdlərinə aşağıdakı suallarla müraciət edildi:

1. QİÇS xəstəliyinin törədicisi nədir?
2. QİÇS hansı yollarla yoluxur?
3. QİÇS xəstəliyindən necə qorunmaq olar?

Cavablar yekunlaşdırıldı və cədvəldə (cədvəl 3) ümumiləşdirildi.

Cədvəl 3.

Eksperimentin nəticələri

Siniflər	Şagirdlərin sayı	Qiymətlər				
		Əla	Yaxşı	Kafi	Qeyri-kafi	Müvəffəqiyyət %-lə
Kontrol X ^a	48	2	9	24	13	74
Eksperimental X ^b	48	7	12	25	4	93

Cədvələ əsasən demək olar ki, kontrol sinif şagirdlərinə nisbətən eksperimental sinfin şagirdləri sualları daha düzgün cavablandırmış və yüksək təlim müvəffəqiyyətinə nail olmuşlar. Digər xəstəliklərlə bağlı mövzular üzrə də eksperimentlər aparıldı. Eksperimental siniflərin şagirdləri daha dərin tibbi bilik nümayiş etdirə bildilər.

Şagirdlərə yuxarı siniflərdə ailə həyatı üçün daha önəmli olan reproduktiv sağlamlıqla bağlı biliklərin öyrədilməsi zəruriliyi nəzərə alınaraq bununla bağlı da pedaqoji eksperiment təşkil edildi, müsbət nəticə alındı.

Dissertasiyanın sonunda tədqiqatla bağlı aparılmış elmi araşdırmalar, təhlillər əsasında ümumiləşdirilmiş nəticə və təkliflər verilmişdir.

1. Dünya və eləcə də ölkəmizdə baş verən hadisələr hamının tibbi bilik və bacarıqlara yiyələnməsini tələb edir. Xalqın tibb sahəsində problemlərlə maarifləndirilməsində orta ümumtəhsil məktəblərinin xüsusi yeri və özünəməxsus imkanları vardır.

2. Məktəblərdə biologiya dərsləri və sinifdən xaric tədbirlərin müşahidələri, müəllimlər və ümumiyyətlə təhsil işçiləri, şagirdlərlə aparılan müsahibələr, anket sorğularının təhlili göstərdi ki, tibbi biliklərin verilməsi səviyyəsi günün tələblərinə cavab vermir.

3. Problemin günün tələbləri baxımından həll olunmasının əsas səbəbləri araşdırıldı. Biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin verilməsinə dair sistemli elmi-tədqiqat işinin aparılmadığı, tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində müəllimlərə kömək edəcək fundamental metodik əsərin yazılmamadığı aşkar edildi.

4. Tibb elmi ilə biologiyanın əlaqəsi və ondan dərslərdə istifadə ediləcək məzmun və həcmi ümumiləşdirildi. Dövrümüz üçün ən gərəkli problemlər, təhlükəli xəstəliklər, sağlamlığa təsir edən ekoloji, sosial amillər, reproduktiv sağlamlığın əsasları kimi məsələlər işlənildi, şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun sistemləşdirildi.

5. Şagirdlərə biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin

verilməsinin yaşayuyğunluq, həyatla əlaqə, sistemlilik, elmilik, fənlərarası və kurslararası əlaqə, şəxsiyyətyönümlülük, nəticəyönümlülük kimi pedaqoji prinsipləri nəzərə alınmaqla müasir prinsipləri müəyyənləşdirildi.

6. Şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi səviyyəsinin yüksəldiməsində xalq təbabəti xəzinəsinin, dahi sənətkarların (N.Gəncəvi, M.Füzuli, H.B. Zərdabi, N.Tusi və b.) əsərlərindən istifadənin zəruriliyi əsaslandırıldı, onlarla biologiyanın əlaqə imkanları aydınlaşdırıldı, effektiv metod və yollar müəyyənləşdirildi.

7. İlk dəfə biologiyadan proqram və dərsliklərdə tibbi biliklərin verilməsinin bitkilər, zoologiya, insan və ümumi biologiya kursları üzrə imkanları ardıcıl, sistemli olaraq göstərildi və ondan dərslərdə istifadə edildi.

8. Biologiyadan dərslərdə və sinifdənəxaric tədbirlərdə şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsinin səmərəli yolları təsdiq edildi:

- Tibbi biliklərə dair materialı biologiya mövzularının tədrisinə əlavə edilməsi;
- Müxtəlif tibbi-gigiyenik tapşırıqların yerinə yetirilməsi;
- Xəstəliklərlə bağlı əlavə tibbi ədəbiyyatların müətləsi;
- Tədqiqat xarakterli tapşırıqların, problemlərin şagirdlərin həll etməsi;
- Tibbi-gigiyenik biliklərə dair əyani vəsaitlərin hazırladılması;
- Tibbi-gigiyenik, profilaktik qaydalar, tövsiyələr, şəkillər işlədilməsi;
- Maraqlı bülleten, buklet və açıqçaların hazırladılması;
- Tibbin aktual mövzularına dair referat yazdırılması;
- Tibbi məlumatların, faktların, statistik rəqəmlərin toplanması;
- Tibb müəssisələrinə ekskursiyaların təşkili, tibb işçiləri ilə görüşlərin keçirilməsi;
- Tibbin müxtəlif sahələrinə dair sinifdənəxaric tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Tibblə bağlı bayram, mərasim və tarixi günlərin qeyd

edilməsi;

- Müxtəlif tibbi layihələrin hazırlanması;
- Tibbin müasir nailiyyətlərini əks etdirən materialların internet səhifələrindən əldə edilməsi və s.

9. Biologiyanın tədrisində şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi probleminin həllinə yönəlmiş ilk dəfə olaraq sistemli və fundamental elmi tədqiqat işi işlənildi. Şagirdlərə yaşından, biliyindən asılı olmayaraq, dərslərdə və sinifdən xaric tədbirlərdə tibbi biliklərin verilməsi imkanları, səmərəli yollarına dair yeni metodik iş sistem hazırlandı.

10. Tibbi biliklərin təkcə dərslərdə verilməsinin müasir tələbləri ödəmədiyini nəzərə alaraq onun sinifdən xaric tədbirlərdə də həyata keçirilməsinin səmərəli forma və metodları işlənildi, pedaqoji eksperimentlə faydası təsdiq edildi. Tibbi biliklərin şagirdlərin zərərli vərdislərdən uzaqlaşmasına, sağlamlıqlarının qeydinə qalmasına kömək etdiyi sübuta yetirildi.

11. Pedaqoji eksperimentlə təsdiq edildi ki, biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin verilməsi təlimin keyfiyyətini yüksəldir, şagirdlərin hərbi çağırışa və ailə həyatına hazırlanmasına müsbət təsir göstərir.

12. Şagirdlərə tədris ediləcək reproduktiv sağlamlığın əsaslarına dair proqram və dərs vəsaiti hazırlandı, IX siniflərdə istifadəsinə başlandı. Problemin həllinə dair kitab və kitabçalar işlənildi, nəşr edildi.

13. Hazırlanmış məzmun və metodikanın səmərəliliyi, doğruluğu eksperimentdən keçirilməklə yoxlanıldı. Aşkar edildi ki, yeni məzmun və metodika ilə dərs keçilən məktəblərdə tibbi biliklərin verilməsi ilk növbədə şagirdlərin bilik keyfiyyətini yüksəldir, onların dərslərə marağını artırır, sağlam və gümrah böyümələrinə, xəstəliklərə qarşı mübarizə aparmaq bacarıqlarının artmasına, onların həyata hazırlanmasına, zərərli vərdislərdən uzaq olmasına kömək edir. Eksperimentin nəticələri təsdiq etdi ki, hazırladığımız tibbi biliklərin verilməsinin məzmun, forma, metod və yolları səmərəlidir, effektivdir.

Tədqiqatın nəticələri və təhsil sahəsindəki islahatlar problemlə bağlı bir sıra təkliflər verməyi zəruri etdi:

1. Məktəblərdə şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi yüksək səviyyədə həyata keçirilməlidir. Dərslərdə və sinifdənkənar tədbirlərdə tibbi biliklərin verilməsi müəllim və təhsil işçilərinin diqqət mərkəzində olmalıdır.

2. Problemin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün müəllimlər, təhsil işçiləri də müvafiq tibbi biliklərə yiyələnməlidirlər.

3. Tibbi biliklərin verilməsi işi təkcə müəllimlərin üstünə atılmamalı, bu işdə məktəbə səhiyyə işçiləri, müvafiq təşkilatlar köməklik göstərməlidirlər.

4. Dərslərdə və sinifdən xaric tədbirlərdə tibbi biliklərin öyrədilməsinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsinə xidmət edən əyaniliklər, xüsusilə didaktik materiallar işlənilməlidir. Problemin həlli baxımından qabaqcıl təcrübə öyrənilməli və yayılmalıdır.

5. Zərərli vərdişlərlə bağlı şəhərlərdə, digər ərazilərdə, televiziya da reklamların verilməsinə qadağa qoyulmalı, əvəzində onların mənfi təsirini əks etdirən lövhələr, bukletlər hazırlanmalıdır.

6. Problemin həllinə dair tədqiqatlar aparılmalı elmi-metodik ədəbiyyat hazırlanıb nəşr olunmalı, əhalinin siqaret, spirtli içki, narkotik maddələr alverinə qarşı birgə mübarizəsi təşkil edilməlidir.

7. Gələcəyimiz olan gənc nəslin sağlam və gümrəh böyüməsinə, həyata tam hazır şəxsiyyət kimi yetişdirilməsinə dair dövlət səviyyəsində işlər aparılmalıdır. Televizorda sağlamlığa dair xüsusi kanalın açılması ilə əhalinin tibbi maarifləndirilməsi işi həyata keçirilməlidir.

Aşağıdakı məqalə və tezislərdə dissertasiyanın əsas məzmunu əks edilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında ali təhsilin bakalavr pilləsində ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlığı üzrə «Həyat bilgisi və onun tədrisi metodikası» fənninin kurikulumu. Bakı, ADPU, 2010. 66 s. S.L. Axundova.

2. Biologiya dərslərində tibbi biliklərin öyrədilməsi üzrə işin sistemi. Pedaqoji Universitet xəbərləri. Təbiət elmlər seriyası. Bakı, ADPU, 2005, №3, s. 5-10.

3. Biologiya proqramında tibbi biliklərin öyrədilməsi üzrə işin sistemi. ADPU-nun xəbərləri, Təbiət elmlər seriyası. Bakı, ADPU, 2005, №4, s. 54-59.

4. Biologiyadan «İnsan» kursunun tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları. Sağlamlıq jurnalı, ATU, Bakı, 2006, №4, s. 186-190.

5. Biologiyadan qeyri-standart dərslərdə tibbi biliklərin verilməsi. Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Bakı, 2010, № 5, s. 292-295, İ.Qafarova.

6. Biologiyanın tədrisində QİÇS xəstəliyinin öyrədilməsi imkanları. ADPU-nun xəbərləri, Təbiət elmlər seriyası. Bakı, 2005, №1, s. 402-405, N.Əliyeva.

7. Biologiyanın tədrisində dərman bitkilərinin öyrədilməsi. Azərbaycan məktəbi jurnalı, Bakı, Maarif, 2006, №2, s. 51-56, S.İbadullayeva.

8. Biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları. Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Təbiət elmlər seriyası. Bakı, ADPU, 2005, №2, s. 122-126, R.Ə.Yusifova.

9. Biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi üzrə işin sistemi. Az. Res. TPI-nin Elmi Əsərləri. Bakı, Mütərcim, 2009, №1, Ş.Əliyeva ilə.

10. Biologiyanın tədrisində şagirdlərə ilk tibbi yardım göstərmək bacarıqlarının aşılınması. ADPU xəbərləri, Bakı, 2009, № 6, s. 223-226, İ.V. Qafarova.

11. Biologiyanın tədrisində şagirdlərə ölümsəçən xəstəliyin öyrədilməsi. ADPU-nun professor-müəllim heyətinin 61-ci elmi konfransın materialları. Bakı, ADPU, 2001, s. 73-77

İ. Məmmədova.

12. Biologiyanın tədrisində elektron dərsliklər üzrə tibbi biliklərin verilməsi. «Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində» mövzusunda respublika elmi-metodik konfransının materialları. Bakı, 2010. s.217-218.

13. Biologiyanın tədrisində layihələr metodu ilə tibbi biliklərin verilməsi. ADPU-nun professor-müəllim heyətinin Universitetin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş X elmi konfransının materialları. Bakı, 2012. s.178-182.

14. Bitkilər kursunun tədrisində bakterial xəstəliklərin öyrədilməsi. Az. Res. TPI-nin Elmi Əsərləri. Bakı, 2007, №4, s. 156-159.

15. Botanikanın tədrisində Azərbaycanın şəfali bitkilərinin öyrədilməsi. AMEA, Məruzələr, Bakı, Elm, 2005, №4, s. 103-107, S.İbadullayeva.

16. Botanikanın tədrisində dərman bitkilərinə dair biliklərin ümumiləşdirilməsi. Pedaqoji Universitet xəbərləri. Təbiət elmlər seriyası. Bakı, ADPU, 2005, №2, s. 133-136, Z.Əhmədova.

17. Dərman bitkiləri. Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərs vəsaiti, Bakı, Araz, 2007, 135 s., A.Axundova.

18. Elmi-pedaqoji və metodiki ədəbiyyatda tibbi biliklərin öyrədilməsi problemi. ADPU-nun xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası. Bakı, 2006, №1, s. 587-592.

19. Ətraf aləmlə tanışlığın tədrisində şagirdlərin sağlamlığı məsələləri. ADRU-nun prof.-müəll. heyətinin 65-ci elmi konfrans mat-1. Bakı, ADPU, 2005, s. 60-61.

20. Gənc nəsələ yurdumuzun şəfali bitkilərinin öyrədilməsi. Pedaqoji universiteti xəbərləri. Bakı, ADPU, 2003, №3, səh. 491-494.

21. Gənclərə reproduktiv sağlamlığın öyrədilməsi. Sağlamlıq jurnalı, Bakı, ATU, 2006, №6, s. 186-189.

22. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik. Mütərcim, 2005, 496 s., şərikli.

23. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Ümumtəhsil məktəbləri üçün proqram. Mütərcim, 2005, 48 s., şərikli.

24. İbtidai siniflərdə sanitar gigiyenik anlayışların öyrədilməsi.

ADPU-nun prof.-müə. heyətinin 63-cü elmi konfransının materialları IV buraxılış. Bakı, ADPU, 2003, s. 232-233.

25. İnsan və onun sağlamlığı kursunda «Həzm» bəhsinin tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, Bakı, AMİ, 2007, №4, s. 46-49.

26. İnsan kursunun tədrisində vitaminlərin öyrədilməsi. ADPU-nun xəbərləri, Təbiət elmlər seriyası. Bakı, 2005, №5, s. 179-184.

27. Изучение медицинских знаний преподавания ботаники. «Высшая школа Казахстана». Казахстан, № 3, 2011. с. 106-109.

28. QIÇS, AIDS, SPİD təhlükəlidir. Ona görə ki, ...Bakı, ADPU, 2012, 79 s., T.F. Bəkirli.

29. Müalicə əhəmiyyətli bitkilərin artırılması üsullarının məktəblilərə öyrədilməsi. «Faydalı bitkilərdən istifadənin aktual problemləri» mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, 26-28 oktyabr 2011, s. 492-496, T.Q. Abdullayeva.

30. Müəllim hazırlığında sağlamlıq məsələləri. Hacitepe Universiteti Uluslararası Yetişmə Politikaları və Sorumluları Simpoziumu II Bildirilər kitabı. Ankara. 2010.

31. Müəllim və şagirdlərin sağlamlığı təhsildə əsas şərtidir. Az.Resp. TPİ-nin Elmi Əsərləri, Bakı, 2010, № 2, s. 180-182.

32. Müəllim hazırlığında sağlamlıq məsələləri. Hacitepe Universiteti Uluslararası Yetişmə Politikaları və Sorumluları Simpoziumu II Bildirilər kitabı. Ankara. 2010. s. 898-902.

33. Обобщение медико-гигиенических знаний, связанных с обучением (преподаванием) биологии. Россия, «Вестник» Тверской Государственный Университет, 2008, с. 296-300, Гусейнова Л.М.

34. Orta məktəb zoologiya kursunun proqram və dərslində tibbi biliklərin tədrisi imkanları. ADPU-nun xəbərləri. Ped. psix. elm.ser. Bakı, ADPU, 2007, №5, s. 116-120.

35. Orta məktəb zoologiya kursunun tibbi biliklərlə əlaqə imkanları. Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət jurnalı, Bakı, Elm, 2006, 42-ci buraxılış, s. 204-208, Q.İsmayılova.

36. Orta məktəbdə biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin verilməsinin imkan və yolları. Monoqrafiya, Bakı, Araz, 2007, 322 s.

37. Преподавание материала о лечебно-профилактических свойствах животных в курсе зоологии. Современные гуманитарные исследования. Москва, 2008, №6, с. 199-201.

38. Reproduktiv sağlamlığın əsasları, Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərs vəsaiti. Bakı, Şuşa, 2002, 168 s. C.Nəcəfov, S.Tağıyeva, Z.Əhmədova.

39. Reproduktiv sağlamlığın əsasları, Ümumtəhsil məktəbləri üçün proqram. Bakı, «TS», 2002, 16s. C.Nəcəfov.

40. Sağlamlıq gənc nəslin həyata hazırlaşdırılmasının əsası kimi. Təhsil, mədəniyyət, incəsənət bilgisi, Bakı, 2000, № 2, s. 92–95.

41. Sağlamlıq gənclərin həyata hazırlaşmasının əsas amili kimi. Pedaqoji Universitet xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası. Bakı, 2005, №1, s. 16-19, S.Manafova.

42. Sınıfdən xaric tədbirlərdə şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi. ADPU xəbərləri, Bakı, 2010, № 2, s. 190-193, G.N. Sarıyeva.

43. Sınıfdən xaric tədbirlərdə tibbi-gigiyenik tərbiyə. Məktəbəqədər və ibtidai təhsil. Bakı, № 3, 2011, s.97-100, X.Məmmədova.

44. Şagirdlərin həyata hazırlaşdırılmasında tibbi biliklərin rolu. Pedaqoji Universitet xəbərləri. Təbiət elmlər seriyası. Bakı, 2004, №3, s.465-468.

45. Şagirdlərə zoonoz infeksiyaların öyrədilməsi. ADPU-nun xəbərləri, Bakı, ADPU, 2006, №2, s. 418-422, Q.K.İsmayılov.

46. Şagirdlərə tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları. Azərbaycan Respublikası TPI-nun Elmi əsərləri. Bakı, Mütərcim, 2007, №2-3, s. 127-130.

47. Şagirdlərə tibbi-gigiyenik anlayışların öyrədilməsi. İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə jurnalı, Bakı, Maarif, 2008, №1, s. 63-66.

48. Şagirdlərə heyvanların tibbidə rolunun öyrədilməsi. Pedaqoji Universitetin xəbərləri. Bakı, №4. 2011, s.300-332. A.Hüseynova.

49. Teaching to pupils the medicinal plants. “Innovations and Teachings. Latviya. Rıqa. № 3. 2011. s.32-35.

50. Tibbi biliklərin əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, ATU, 2004, 485 s, S.C.Gliyev, N.C. Mikayıladə.

51. Tibbi biliklərin əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, ATU, 2013, 520 s, S.C.Gliyev, N.C. Mikayıladə.

52. Tibbi biliklərin mənimsənilməsində İKT-nin rolu. «Fasiləsiz Pedaqoji təhsildə elektron təlim texnologiyalarının tətbiqi» mövzusunda Respublika elmi metodiki konfransının materialları. Bakı, 2010.

53. Tibbi əhəmiyyətli biliklərin mühafizəsi. «Botanika bağlarının müasir mərhələdə təbii mühafizəsi» mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, 2010. s.213-215.

54. Ümumi biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları. ADPU-nun xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası. Bakı, 2005, №5, s. 465-469, N.Əliyeva.

55. Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi üzrə işin sistemi. Monoqrafiya, Bakı, Ünsiyyət, 2007, 338.

56. Ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənninin tədrisində şagirdlərə tibbi biliklərin verilməsi. Azərbaycan məktəbi. Bakı, 2013, № 4. s.100-107.

57. Возможности привлечения молодого поколения к размножению и охране лекарственных растений. Материалы VII Международного симпозиума. Том III. Москва, 2007, с. 322-324.

58. Zoologiya kursunun tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi imkanları. Ekologiya, fəlsəfə, mədəniyyət. 41-ci buraxılış, Bakı, Elm, 2005, s. 131-136, Q.İsmayılov.

59. Zoologiyanın tədrisində tibbi biliklərin öyrədilməsi. ADPU-nun xəbərləri. Ped. psix. elm. ser. Bakı, ADPU, 2007, №5, s. 103-106.

РЕЗЮМЕ

Данная диссертация состоит из введения, четырех глав, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обоснована актуальность проблемы, определены цель и гипотеза темы, объект и предмет исследования, его научное и практическое значение, обоснованы представленные на защиту положения и полученные результаты.

Первая глава диссертации называется «Общие вопросы привития медицинских знаний в общеобразовательных школах». В главе раскрывается значение привития медицинских знаний школьникам, состояние вопроса в средних общеобразовательных школах. Предмет биология рассматривается в качестве основного средства в сообщении медицинских знаний в этом школьном возрасте, характеризуются возможности сообщения медицинских знаний в программах и учебниках по биологии, постановка проблемы сообщения знаний в научно- педагогической литературе.

Вторая глава диссертации называется «Рациональные пути сообщения медицинских знаний в преподавании биологии». В данной главе характеризуются пути привития медицинских знаний в преподавании курсов растения, зоология, человек, общая биология.

Третья глава диссертации называется «Сообщение медицинских знаний во внеклассных мероприятиях по биологии». В данной главе характеризуются такие вопросы, как внеклассные работы по биологии, развитие медицинских знаний в кружковых занятиях, использование медицинских знаний в курсах по интересу, совершенствованию медицинских знаний, а так же в развлекательных мероприятиях по биологии.

Четвертая глава диссертации называется «Организация педагогического эксперимента и получение результатов». В главе характеризуются вопросы организации и проведения экспериментов, воздействие их на качество знаний учащихся, роль медицинских знаний в подготовке учащихся к семейной жизни и к военному призыву.

В конце представлены общие выводы и рекомендации, полученные на основании проведенного исследования.

SUMMARY

The theme of Hajiyeva Hagigat Mahammadhaji gizi is in the subject of “System of work on issuing of medical knowledge in the training of biology at of general education”

Theme consists of introduction, four chapter, semi-chapter, results, and list of used literature. Topicality of subject, methodical basis, purpose and duties, object, objective, speculation, direction of research, scientific innovation, theoretical and practical importance, approbation, main thesis taken out is grounded in introduction.

Importance of issuing the medical knowledge to pupils, links of biology with medical science, teaching condition of medical knowledge at general education, solution possibilities of problems biology programs and textbook, statement of a question in scientific-pedagogical literature is analysed in the first charter.

“The rational ways of issuing the medical knowledge to pupils” is defined and recommended to use constantly from them in the second charter.

The third charter is devoted to development of medical knowledge in the extracurricular measures on biology. Pedagogical experience carried out, certified the rationality, correctness, accuracy of prepared methods in the fourth charter of the theme.

Attention to the teaching of medical knowledge increased among the teachers; make effort to teach to pupils getting the literatures connecting with the medical. Majority of pupils reject cigarette, alcoholic drinks, owned to ability of protection from the infectious diseases, especially from the AIDS.

Teaching of medical knowledge the positive influence of abilities for protection of the harmful habits and first medical aid in injury and extremal condition certified with pedagogical experience.

Splinting, especially bandaging and also first medical aid abilities appeared.

The results of research reflected scientific, teaching-methodical and scientific- mass works published in the name of 40 editions. 2 monograph, 1 textbook, school supplies 3, methodical means 1, program 5, published scientific-methodical article near the 30 on solution of problem (three of them in the foreign journal) bring to the community notice.